



THE PLACE OF EMOTIONAL-EXPRESSIVENESS IN THE DRAMATIC WORKS OF MAKSUD SHAYKHZODA

Olimova Rukhshona

Navoi State University,

Department of Uzbek Language and Literature, 2nd year student

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15524866>

ARTICLE INFO

Received: 20th May 2025

Accepted: 25th May 2025

Online: 26th May 2025

KEYWORDS

Maqsud Shaykhzoda, dramatic work, emotional-expressiveness, Mirzo Ulugbek, Jaloliddin Manguberdi, dramatic conflict, image, emotional impact, artistic language, historical drama.

ABSTRACT

This article analyzes the artistic and ideological place of emotional-expressive means in the dramatic works of one of the great figures of Uzbek literature, Maqsud Shaykhzoda. In particular, based on the dramas "Mirzo Ulug'bek" and "Jaloliddin Manguberdi", the role of language means in expressing the emotional experiences of characters, dramatic power, spiritual tragedy and national ideas is revealed. The work illuminates historical truth and spiritual values through expressive expressions, metaphors, rhetorical questions and dramatic speech styles.

MAQSUD SHAYXZODA DRAMATIK ASARLARIDAGI EMOTSIONAL- EKSPRESSIVLIKNING O'RNI

Olimova Ruxshona Ravshan qizi

Navoiy davlat universiteti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi, 2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15524866>

ARTICLE INFO

Received: 20th May 2025

Accepted: 25th May 2025

Online: 26th May 2025

KEYWORDS

Maqsud Shayxzoda, dramatik asar, emotsional-ekspressivlik, Mirzo Ulug'bek, Jaloliddin Manguberdi, dramatik konflikt, obraz, hissiy ta'sir, badiiy til, tarixiy drama.

ABSTRACT

Ushbu maqolada o'zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri Maqsud Shayxzodaning dramatik asarlaridagi emotsional-ekspressivlik vositalarining badiiy va g'oyaviy o'rni tahlil qilinadi. Xususan, "Mirzo Ulug'bek" va "Jaloliddin Manguberdi" dramalari asosida obrazlarning hissiy kechinmalari, dramatik kuch, ruhiy fojia va milliy g'oyalarni ifodalashdagi til vositalarining roli ochib beriladi. Asarda ekspressiv ifodalar, metaforalar, ritorik savollar va dramatik nutq uslublari orqali tarixiy haqiqat va ma'naviy qadriyatlar yoritilgan.

O'zbek adabiyotida dramatik janr taraqqiyoti XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yangi bosqichga ko'tarildi. Bu jarayonda Maqsud Shayxzoda ijodi alohida o'ringa ega. Uning dramatik asarlari, xususan, "Mirzo Ulug'bek" va "Jaloliddin Manguberdi" dramalari orqali tarixiy haqiqat, xalqparvarlik, ilm-ma'rifat va ozodlik g'oyalari emotsional-ekspressiv ifoda vositalari orqali yuksak badiiylik bilan ifodalangan. Emotsional-ekspressivlik tushunchasi va uning dramatik asardagi o'rni Adabiyotda emotsional-ekspressivlik — bu matnda obrazlar, nutq va voqealar



orqali Maqsud Shayxzoda dramatik asarlaridagi emotsional-ekspressivlikning o'zni o'quvchida hissiy ta'sir uyg'otish, muallif munosabatini yetkazish vositasidir. O'zbek adabiyotining yorqin namoyandalaridan biri bo'lgan Maqsud Shayxzoda ijodi ko'p qirrali bo'lib, adibning dramaturgiyasi ham o'ziga xos badiiy-estetik mezonlarga ega. Shayxzoda dramatik asarlarida milliy tarix, insoniylik, vatanparvarlik, kuchli iroda, fidoiylik g'oyalari bilan bir qatorda, obrazlarning emotsional-ekspressiv ko'rinishlari ham o'ta ta'sirchan tarzda ifodalangan. Dramaturgning qahramonlari ko'pincha murakkab ruhiy holatlar, ichki kurash, qarama-qarshi hissiyotlar bilan gavdalanadi. Aynan mana shu emotsional-ekspressivlik vositalari orqali Shayxzoda obrazlarining ichki olami, ularning ruhiy dunyosi, harakatlarining sabab va oqibatlari chuqur yoritiladi.

Ayniqsa dramatik janrda bu jihat asosiy funksional yukni bajaradi: qahramonlarning ichki kechinmalari, qaror va qarama-qarshiliklar ana shu ifoda vositalari orqali ifodalanadi. Shayxzodaning dramalari tarixi syujet asosida qurilgan bo'lsa-da, undagi obrazlar o'z emotsional ichki olami bilan ajralib turadi. Ular faqat tarixiy shaxs emas, balki tirik, murakkab psixologik holatdagi kishilar sifatida tasvirlanadi. "Mirzo Ulug'bek" dramasida emotsional-ekspressivlik Bu dramada tarixiy fojia, ilm bilan jaholat to'qnashuvi markaziy o'rinda turadi.

Ulug'bek obrazida olim, ota va davlat arbobi sifatidagi ziddiyatlar ko'rsatiladi. Misol: Ulug'bekning o'g'li Abdullatifga qilgan murojaati: "O'g'lim, men sening yuragingni ilm bilan to'ldirmoqchi edim, sen esa uni nafrat bilan to'ldirding..." Bu satrlar dramatik kuchga ega bo'lib, ota yuragidagi iztirob va umidsizlikni ifodalaydi. Ekspressivlik kuchi undagi ota-onalik muhabbatining rad etilishi, ilmning qadrsizlanishi bilan kuchayadi. Yana bir sahnada Ulug'bek dushmanlariga qarata deydi: "Men yulduzlarni o'rganarkanman, sizlar yurakdagi zulmatni ko'rmayapsiz!" Bu yerda "yurakdagi zulmat" metaforasi orqali ekspressivlik oshirilgan. Bu nafaqat Maqsud Shayxzoda dramatik asarlaridagi emotsional-ekspressivlikning o'zni obrazli, balki felsefiy ifoda bo'lib, jaholatga qarshi aytilgan og'ir ayblovdur. "Jaloliddin Manguberdi" dramasida emotsional ifoda vositalaridir.

Maqsud Shayxzoda o'z dramatik asarlarida obrazlar nutqini chuqur psixologik tahlilga asoslagan. Bunday yondashuv obrazlar faoliyatida hissiyotlar muhim o'rin tutishini ko'rsatadi. Emotsional-ekspressivlik dramada syujet rivoji, ziddiyatlarning kuchayishi, konfliktlar yechimida muhim vosita hisoblanadi. Dramaturg o'z asarlarida quyidagi emotsional-ekspressiv vositalardan keng foydalangan:

Ekspressiv ritorik savollar va hayqiriqlar – Obraz nutqida ritorik savollar orqali ularning ichki iztiroblari, qalb kechinmalari yoritiladi. Masalan, "Jaloliddin Manguberdi" asarida Jaloliddin dushman qurshovida qolgan onasini ko'rgan paytdagi "Onajonim, sizni qanday qutqaray?" degan hayqirig'i fojia ruhini kuchaytiradi.

Takrorlar va epitetlar – Qahramonlar his-tuyg'ularini takroriy iboralar orqali ifoda etadi. Bu ularning ruhiy holatini yanada chuqurroq aks ettiradi. Masalan, "Biz yengilmaganmiz! Biz yengilmaganmiz!" kabi takrorlar Jaloliddinning kuchli ruhiyatini namoyon etadi.

Emotsional frazeologizmlar – Milliy mentalitetga xos bo'lgan ifodalar orqali obrazlar tabiati va muhitga mos ruhiy kechinmalar beriladi. Masalan, "Jondan kechdim", "Yuragim tilka-pora bo'ldi" kabi iboralar orqali kechinma va hislar ko'rsatilib, obrazlar ta'sirchanlikka ega bo'ladi.



Onomatopoeiya va interjektsiyalar – Qahramonlarning to‘satdan aytgan hayqiriqlari, ohanglari, shivirlari ham dramatik holatlarni kuchaytiradi. Bu orqali sahnadagi dramatism, hissiy tensiya kuchaytiriladi.

Maqsud Shayxzodaning "Jaloliddin Manguberdi" tragediyasida bu vositalar ayniqsa aniq va izchil qo‘llangan. Jaloliddinning otasi Muhammad Xorazmshoh bilan bo‘lgan sahnalardagi dialoglarda keskinlik, alam, dard va umidsizlik bir vaqtning o‘zida hissiy kuch bilan beriladi. Dramaturg qahramonlarning his-hayajonlarini faqat nutq orqali emas, balki sahna tavsifi orqali ham berishga muvaffaq bo‘lgan. Masalan, obrazning "qon bosgan ko‘zlari", "qo‘llari titraydi", "yuzida qahr aralash iztirob bor" kabi sahna tasvirlari obrazning ichki dunyosini yanada kengroq ochadi.

Bu asar vatanparvarlik va jasoratni ulug‘lovchi dramatik tragediya bo‘lib, unda qahramonlar qattiq psixologik bosim ostida harakat qilishadi. Jaloliddinning kuchli iroda va his-tuyg‘ulari uning har bir harakatida, nutqida ifodalanadi. Misol: Jaloliddinning onasiga qarata aytgan so‘zlari: "Men yurtini saqlay olmasam, ona, siz meni duo qilmang!" Bu satrlarda fidoyilik, mas‘uliyat va ichki azob jamlangan. Ekspressivlik darajasi juda yuqori: har bir so‘z yurakdan chiqib, o‘quvchi yoki tomoshabinda kuchli hissiy ta‘sir uyg‘otadi. Yana bir misolda, u jangga otlar ekan: "Yurtim uchun ming marta o‘lsam ham, tirikman!" Bu gipermetaforik ifoda emotsional kuchi bilan ajralib turadi. Shayxzoda bu orqali Jaloliddinning o‘z xalqiga, tuprog‘iga bo‘lgan cheksiz muhabbatini aks ettiradi.

Emotsional vositalar orqali g‘oya va maqsadni kuchaytirish Ikkala dramada ham Shayxzoda obrazlar nutqida ko‘p hollarda kontrast, ritorik savollar, metaforalar, paralelizmlar va ta‘kidlovchi so‘zlarni qo‘llaydi. Bu vositalar orqali: Maqsud Shayxzoda dramatik asarlaridagi emotsional-ekspressivlikning o‘rni ilm va jaholat, Vatan va xoinlik, Nur va zulmat, Umid va iztirob to‘qnashuvi kuchli dramatik kuchga ega bo‘ladi. Shuningdek, asar qahramonlarining har biri o‘ziga xos til ohangiga ega bo‘lib, ularning emotsional portretini yanada aniqlashtiradi.

Xulosa

Maqsud Shayxzoda dramatik asarlarida emotsional-ekspressivlik vositalarini ustalik bilan qo‘llagan adibdir. Ayniqsa "Mirzo Ulug‘bek" va "Jaloliddin Manguberdi" dramalarida bu jihat yuksak badiiy darajaga ko‘tarilgan. Ushbu ifoda vositalari orqali Shayxzoda tarixiy obrazlarni ruhiy-psixologik jihatdan boyitgan, ularni jonli va hayotiy qilgan. Natijada tomoshabin yoki o‘quvchi nafaqat voqeani tushunadi, balki uni yuragi bilan his qiladi. Bu esa dramaturgning yuksak san‘atkorlik darajasidan dalolat beradi. Maqsud Shayxzoda dramaturgiyasi o‘zbek adabiyotida emotsional-ekspressiv vositalardan samarali foydalanilgan namunali adabiy maktab hisoblanadi. Uning dramatik asarlaridagi emotsional ifoda va ekspressivlik obrazlar xarakterini chuqurroq ochish, sahna voqealarining ta‘sirchanligini oshirish hamda tomoshabinning hissiyotiga ta‘sir ko‘rsatish vazifasini bajaradi. Jaloliddin, Ulug‘bek kabi tarixiy obrazlarning nutqida iztirob, g‘azab, umid, qo‘rquv, fidoyilik, mehr kabi insoniy hissiyotlar badiiy mahorat bilan ifodalangan. Bu holat Shayxzodaning nafaqat voqealar rivojiga, balki obrazlar psixologiyasiga ham katta e‘tibor berganini ko‘rsatadi.

References:

1. Shayxzoda M. Mirzo Ulug‘bek – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1970.



2. Shayxzoda M. Jaloliddin Manguberdi – Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti, 1973.
3. Quronov D. Adabiyotshunoslik asoslari – Toshkent: Fan, 2008.
4. G’ulomov A. O’zbek dramaturgiyasi tarixi – Toshkent: O’qituvchi, 1995.